

GENDER V PROTESTU SOCIÁLNÍCH HNUTÍ PROTI GLOBALIZACI / MARTA KOLÁŘOVÁ

Co spojuje potlačování žen hnutím Taliban, snahu mexických žen zlepšit své „otrocké“ pracovní podmínky v továrnách nadnárodních korporací a antiglobalizační protesty? Centrální otázkou, kterou si klade tento text, je: jaké jsou genderové aspekty protestu sociálních hnutí proti globalizaci? Snažím se ukázat na různorodost jednotlivých revolt proti globálnímu systému a současným globalizačním politikám.

Transnacionálnímu aktivismu vztahujícímu se ke globalizaci, globálnímu sociálnímu hnutím a antiglobalizačnímu hnutí zvláště byla v posledních letech věnována pozornost v mnoha studiích (např. Adler, Mittelman 2004; Anceloviči 2002; Ayres 2002; Brecher a kol. 2000; Buttel 2003; Conway 2004; Della Porta 2004, 2005; Graeber 2005; Hamel a kol. 2001; Smith, Johnson 2002; Starr 2000, 2005), ale genderové analýzy tohoto aktivismu jsou spíše výjimečné. Feministické teoretičky poukazují na to, že výzkum sociálních hnutí obecně se nezaměřoval na gender a zkoumání ženského aktivismu a feministických hnutí bylo odděleno od všeobecných teorií kolektivní akce (Einwohner a kol. 2000; Kuumba 2001; Taylor 1999; Taylor, Whittier 1998; West, Blumberg 1990).

Kuumba (2001), zabývající se genderovými aspekty sociálních hnutí, navrhuje chápat sociální hnutí jako procesy a zkoumat, jak gender ovlivňuje vznik, rozvoj, udržování a úpadek sociálních hnutí. Gender má vliv na rekrutaci a mobilizaci sociálních hnutí, role a aktivity, které se v jejich rámci odehrávají, dále na strategie odporu, organizační struktury a význam a dopad sociálních hnutí. Gender je aspektem všech sociálních hnutí, nejen těch, která jsou výslovně orientována na změny genderových vztahů. Einwohner, Hollander a Olson (2000) typologizují způsoby, jak se gender projevuje v sociálních hnutích: ve složení hnutí, cílech, taktikách, identitách aktivistů a attributech hnutí přisuzovaných zvnějšku. Podle nich je gender více než jen charakteristikou jednotlivých účastníků. Hnutí, jejich aktivity a vůbec celá sféra, ve které se pohybují, mají genderový rozměr. Další autorky se zaměřují na genderové diskursy, rekrutaci a mobilizační vzorce, rozdělení rolí, aktivit a vůdcovství v hnutích (Kuumba 2001; Moghadam 2001), formální a neformální politické příležitosti, organizační struktury, strategie a rámce (Ferree and Mueller 2004). Kuumba (2001) užívá označení „genderový přístup“, který bych navrhovala jako souhrnný název pro tyto způsoby studia sociálních hnutí.

Feministická teorie rozlišuje feministické hnutí, ženské hnutí a ženskou participaci v genderově smíšených hnutích (Rowbotham, Linkogle 2001). Podle West a Blumberg (1990) lze z hlediska pohlaví účastníků hnutí vysledovat tři organizační vzorce. Jednak existují nezávislé skupiny, kde jsou muži a ženy odděleni, a které jsou autonomní jak

strukturálně, tak ideologicky (případ ženských hnutí). Dále se vyskytují genderově integrovaná či smíšená hnutí, kde se muži a ženy společně zaměřují na společný cíl. Poslední typ tvoří genderově paralelní struktury, kdy se v hnutích pro ženy vytvářejí pomocné skupiny.

Zahraničních publikací o genderových aspektech protestu proti ekonomické globalizaci je zatím pomálu, ale objevují se. Jde o velice různorodé studie odlišující se jak tematickým zaměřením – zkoumají v různé míře gender, ženy, feminismus; i pokrytím různých aktivit sociálních hnutí (demonstrace při globálních dnech akcí, sociální fóra, lokální hnutí v dlouhodobějším horizontu) a v neposlední řadě i zaměřením na určité části globálního hnutí a různé lokality (globální Sever, rozvojové země: nejčastěji Jižní Amerika, Asie, globální města atd.). Cílem tohoto textu je představit stěžejní zahraniční studie, které se tématem v posledních letech zabývaly, zejména se zaměřením na aktivismus proti otrocké práci, globální antiglobalizační hnutí a maskulinní protest proti globalizaci¹. V některých textech je neoddelitelně spjata kritika globalizace z hlediska genderu a protest proti globalizaci. Například Naples a Desai (2002, více dále) přímo vážou reakce určitých hnutí na konkrétní dopady globalizace na ženy.

Studie můžeme rozlišit podle organizačních vzorců hnutí na základě pohlaví účastníků. Najdeme tu škálu od ženských hnutí proti globalizaci, přes z hlediska pohlaví participantů smíšené anti-globalizační hnutí až k maskulinním hnutím². To je hlavní dělení, které uplatním při strukturačnímu textu. Pokud mluvíme o genderu jako o tématu, na které se hnutí zaměřují, pak u první skupiny (ženských hnutí) je tato orientace silná a u antiglobalizačního hnutí se většinou hledá vztah k tematizování genderu. Zvláště zjišťují propojení, podobnosti a rozdíly globálního ženského/feministického hnutí a antiglobalizačního hnutí.

Podobně jako je globalizace proces z genderového hlediska nevyvážený, protože globální restrukturační staví jak na genderových stereotypch a ideologiích a současně vytváří a umocňuje nerovnosti mezi muži a ženami v planetárním měřítku (více Kolářová 2006a), tak i odpor různých sociálních hnutí proti současné formě globalizace shora obsahuje genderovou dimenzi. Kromě aktivit prosazujících genderovou rovnoprávnost v souvislosti s poukazováním na nerovnosti plynoucí z globalizace existují hnutí zaměřená na navrácení původního genderového, patriarchálně založeného řádu, která vyjadřují také antiglobalizační nálady.

Ženská hnutí proti globalizaci

V posledních třech dekáдах se rozvíjelo mnoho ženských zdola organizovaných (*grassroots*) hnutí. Jejich rozmach je vysvětlován jako reakce na dopady globalizace (viz Rowbo-

tham, Lingogle 2001; Naples, Desai 2002). Podle Rowbotham a Lingogle (2001) se hnutí lokálních, zejména chudých žen soustřeďují především do dvou oblastí: hnutí za práva a demokracii a hnutí za naplnění existenčních potřeb a přežití. Existenční potřeby zahrnují náklady na bydlení, státní služby a dávky, kvalitu životního prostředí a přístup k sociální infrastruktuře. To všechno je v současnosti ovlivněno globální ekonomickou politikou, na ni ženy reagují mobilizací k ochraně své existence. Útlum státních sociálních podpor a jistot má dopad jak na obtížnější zajišťování živobytí, tak i na ženský aktivismus.

Naples a Desai (2002), které se zabývají protestem žen z různých částí světa proti globálním nerovnostem a dopadům globalizace, rozlišují čtyři typy reakcí lokálních hnutí žen na změny vyvolané přílivem globálního kapitálu a politikou mezinárodních institucí (jako je MMF). Zejména dávají do souvislosti ženský aktivismus s efekty programů strukturálních úprav (ve formě privatizace, zavedení produkce na export a škrťů ve státních rozpočtech) na každodenní život žen především na globálním Jihu. Tyto situace a reakce na ně jsou tyto: 1. Feminizace produkce v nadnárodních továrnách a obtížná organizovanost v odborech vedla mnoho žen k aktivismu proti vykořisťovatelské práci. (podrobněji dále); 2. Růst ženské zaměstnanosti v neformálním sektoru inicioval vytváření ženských odborů v oblastech, které dříve nebyly uznávány jako práce. Příkladem tu může být indická SEWA (Self-Employed Women's Association), na globálním severu se takto organizují především migrantky poskytující pečovatelské a domácí služby; 3. Neplacená práce žen doma vzrostla kvůli krácení sociálních služeb. Po konferenci v Pekingu 1995 se celosvětově debatovalo o odměně za práci doma. Téma intenzivně diskutované ženským hnutím od 60. let zejména v západních společnostech se tak globalizuje. V této souvislosti svolaly v roce 1999 irské ženy tzv. ženskou stávku, prostřednictvím které se dožadovaly ohodnocení neplacené ženské práce. V roce 2000 se Globální stávky žen³ zúčastnilo 64 zemí a byla spojena s Mezinárodní kampaní za mzdy za práci v domácnosti; 4. Zhoršení životního prostředí vedlo k tomu, že ženy musí vynaložit více úsilí k získávání zdrojů obživy. Ženy se organizují v mnoha lokálních environmentálních hnutích na ochranu přírody a zdrojů, příkladem může být indické Chipko.

Jednou z významných charakteristik těchto lokálních hnutí žen je, že rozšiřují dřívější zaměření aktivismu soustřeďujícího se zejména na práci a zaměstnání na další aspekty života. Neangažují se pouze za lepší pracovní podmínky, ale propojují oblast zaměstnání s komunitní prací, prací v neformálním sektoru či domácnosti a zaměřením na životní prostředí. Rowbotham a Linkogle (2001) zdůrazňují, že jde o propojení sociálních problémů (zaměřených zejména na ekonomiku, kapitalismus a kolektivní odpor, tedy klasická témata staré levice) s osobními problémy jako sexualita, reprodukce, zdraví a domácí násilí. Prostřednictvím těchto aktivit tak podle Collins (2003) překračují hranici mezi soukromou a veřejnou sférou. To znamená, že na jednu stranu dochází k rozšiřování témat starých

sociálních hnutí, orientaci na třídu střídá intersekcionalní pohled na křížení různých druhů nerovností definovaných alespoň genderem a rasou/etnicitou. Důraz na kombinaci nerovností vyrůstá z každodenní zkušenosti žen. Na druhou stranu zkušenost chudých, lokálních žen vnáší aspekt třídní a rasový/etnický do feministického hnutí.

Aktivismus proti otrocké práci

Specificky se zaměřím na aktivismus žen a dalších hnutí soustředěných na první dopad globalizace, a to je feminizace výroby, zejména v exportních výrobních zónách a v malých dílnách v neformálním sektoru v zemích třetího světa, a v tzv. sweatshopech v rámci zemí severu, protože to je téma, které diskursivně propojuje ženský aktivismus s antiglobalizačním hnutím.

Práce ve sweatshopech je intenzivní manuální prací, na kterou jsou najímány především ženy a která je spojena se špatnými pracovními podmínkami, dlouhou pracovní dobou a velmi nízkými platy (více Kolářová 2006a). Při práci v neformálním sektoru, která je vykonávána v domácnosti nebo malé dílně, je obtížné se organizovat proti nevyhovujícím pracovním podmínkám. Balakrishnan (2002) poukazuje na to, že dělnice často nevědí, na kom uplatňovat své požadavky. Nemají informace o korporaci, které subdodavatelé dodávají výsledky jejich práce. Zaměstnavatelé často sídlí v jiné zemi. Obří společnosti nemají odpovědnost za pracovní podmínky, pouze nakupují produkty od subdodavatelů. Navíc je pro pracovnice obtížné se organizovat, protože jsou atomizované v jednotlivých domácnostech nebo malých dílnách. Na druhou stranu ve velkých továrnách nadnárodních korporací je účast v odborech většinou zakázána. Freeman (2000) a Mendez (2002) upozorňují na to, že pokud se mohou dělníci organizovat, ženy mají většinou problém s tím, že v odborech dominují muži, kteří neberou v úvahu specifické požadavky žen, nejsou schopni začlenit gender do analýzy problému a vylučují ženy z rozhodovacích procesů. Když tedy Castells (2004) uvádí, že ženy protestující proti práci v *maquiladoras* (továrnách nadnárodních firem) se v poslední době na různých místech světa mobilizovaly s větší veheřností než odbory, ve kterých dominují muži, tak je to právě proto, že v rámci klasických odborů ženy nemohly své požadavky prosazovat. Najdeme zde i souvislost s tím, že v mnoha případech přesuny kapitálu a feminizace práce nahradily mužskou pracovní sílu organizovanou v odborech.

Ženský aktivismus proti otrocké práci jsem roztřídila podle lokalit na první a třetí svět (nebo na dílny v globálních městech a továrny v rozvojových zemích) a podle rozsahu spolupráce (lokální či transnacionální). 1. Příkladem aktivismu spojeného s místem produkce v zemích třetího světa může být vznik skupin latinoamerických dělnic Fuerza Unida a La Mujer Obrera na hranicích Mexika a Texasu, o kterých hovoří Louie (2001). Vyhrály několik případů, ale především posílily ženy tím, že jim pomohly získat sebevědomí, podporu, poučení o svých právech, nové dovednosti a umožnily jim setkávání s dalšími ženami s podobnými zkušenostmi.

2. Lokální aktivismus lze najít jak v rozvojových zemích, tak i v globálních městech. Louie (2001) popisuje, jak čínské a latinsko-americké imigrantky pracující ve sweatshopu v New Yorku zakládají nezávislé skupiny, tzv. centra pracovníků (*workers centers*), kde se setkávají, podporují a vzdělávají. Tento ženský aktivismus vedl v mnoha případech k solidaritě a posílení žen a také k mezikulturnímu porozumění a spolupráci organizací čínských a latinsko-amerických žen.

3. Další formou organizování okolo *maquiladoras* je transnacionální aktivismus ve třetím světě, kdy se propojuje více organizací z několika zemí. Mendez (2002) ukazuje aktivitu ženských autonomních organizací z Guatemaly, Hondurasu, Nicaraguy a Salvadoru, které se v roce 1996 propojily do Středoamerické sítě žen solidarizujících s dělnicemi v textilním průmyslu. Nezbytné je pro ně shromažďování informací a sledování pracovních podmínek v továrnách a o tom se snaží uvědomovat veřejnost. Heslo jejich kampaně: Práci Ano, ale Důstojnou! znamená, že nechtějí zrušit pracovní místa, ale zlepšit podmínky. Síť nepodporuje bojkot zboží vyráběného v *maquiladorách*.

4. Lokální aktivismus žen může být posílen spoluprací s americkými či evropskými hnutími proti práci ve sweatshopu. Featherstone (2002) demonstruje na příkladu americké organizace Spojení studující proti sweatshopům (United Students against Sweatshops) fungující od roku 1998 ve formě asi 180 univerzitních skupin, že studentské hnutí zviditelnilo problém pracovních podmínek a pomohlo zlepšit situaci v některých továrnách a dílnách.

Na druhou stranu právě z napojení na transnacionální síť vyvstalo mnoho problémů, které zpětně negativně ovlivňují životy dělnic. Jednotlivé autorky se liší v hodnocení těchto jevů. Zvláště kritický pohled představuje Brooks (2003, 2005), která provedla terénní výzkum v továrnách v Bangladéši a v El Salvadoru. V Bangladéši se mezinárodní skupiny snažily zakázat dětskou práci a bojkotovat zboží z továren, které ji využívají. V kampani se angažovaly jak severoamerické, tak evropské neziskové i vládní organizace a odbory a výsledkem bylo, že práce dětí (z 95 % dívek) byla zakázána. To mělo ale dalekosáhlé, západními aktivisty nezamýšlené důsledky pro bangladéšské rodiny, pro které byla mzda dětí často jediným příjmem. Široké skupiny se tak propadly do ještě větší chudoby. Děti propuštěné z továren se ocitly na ulici, nebyla pro ně místa ve školách. A po dosažení vyššího věku nastoupily opět k výrobnímu pásu. Lokální ženské skupiny protestovaly proti zákazu této práce, protože Bangladéš je na ní závislý. Bojkot výrobků chápou jako velmi problematický, neboť vede ke ztrátě zaměstnání. Ty, jichž se problém nejvíce týkal, to znamená dětské dělnice, se staly pasivními a umlčenými objekty transnacionálního aktivismu a byly vyřazeny z jednání a rozhodování o svých životních podmínkách, které probíhalo jen mezi severoamerickými a evropskými spotřebiteli na jedné straně a nadnárodními korporacemi na straně druhé. Podle Brooks byly děti z rozvojového světa zobrazovány jako nevinné oběti a diskuse o nich se vedla jen mezi dospělými, bílými lidmi.

Kontroly navštěvující továrny v Bangladéši se zaměřovaly pouze na děti, ale už je nezajímaly obecně špatné a nezdavé pracovní podmínky a nízké mzdy. Celkový problém, že globální ekonomika je založena na ženské práci, nebyl zpochybnován.

Transnacionální aktivismus proti otročké práci má ovšem i své pozitivní výsledky. Featherstone (2002) si všímá snahy Spojených studujících proti sweatshopům rozkrývat genderovou dimenzi práce. USAS specificky tematizoval útlak žen, rasových a sexuálních minorit. V rámci organizace byly zavedeny ženské a queer výbory (nebo speciální podskupiny). Spojeným studujícím se podařilo vnést feministickou a postkoloniální analýzu do severoamerického hnutí, kterému podle ní velmi chyběla.

Závěrem lze říci, že spolupráce ženských lokálních organizací s dalšími uskupeními, ať již jiného zaměření (odbory, studentská hnutí), nebo jiných rozměrů (transnacionální sítě), přináší jak pozitiva, tak negativa. Jak ukazují výzkumy, výhody má nesporně v zahraniční publicitě a získání finančních zdrojů z jiných zemí. Ale feministické autorky (Benería 2003, Brooks 2003, Klein 2000) upozorňují na to, že transnacionální kampaně by měly věnovat více pozornosti potřebám dělnic a požadovat odpovědnost nadnárodních firem vůči lokálním společenstvím. Důležitá je autonomie pracujících, jejich vlastní aktivita a snaha zlepšit své postavení. Aktivisté ze Severu by měli znát lokální iniciativy a dopady transnacionálního aktivismu na lokální podmínky, aby je nezhoršily.

Antiglobalizační hnutí, gender a feminismus

V této části nastíním, jak jednotlivé autorky sledují angažovanost ženských a feministických skupin v antiglobalizačním hnutí a zda a jak je genderová tematika začleněna do diskursu hnutí. Ženské skupiny, feministické skupiny, vztah k feminismu a gender jako téma jsou ve sledovaných studiích velmi úzce propojené kategorie. Je to proto, že lze obtížně odlišit ženské skupiny od feministických, protože dané ženské skupiny se angažují za zlepšení postavení žen a věnují se genderové kritice globalizace, což by se dalo chápat jako feminismus. Pokud se někde ženské skupiny přímo vymezují proti feminismu, pak to uvádím specificky. Stejně tak oddělovat feministické skupiny a tematizování genderu je obtížné, protože v antiglobalizačním hnutí jsou to především tyto skupiny, a ne hnutí jako celek, kdo genderové rozdíly a nerovnosti reflektuje. Příběh je ale u všech příkladů velmi podobný. Ženské a feministické skupiny v hnutí chybí nebo jsou marginalizovány a s tím souvisí i to, že gender se v hnutí netematizuje. Pokud se tak děje, tak ho do agendy vnáší právě feministické aktivistky. Některé autorky zůstávají u kritiky genderově nerovného diskursu hnutí, jiné zkoumají, jak se stav pomalu mění, jak se ženské či feministické skupiny začínají angažovat a začleňují genderovou kritiku globalizace do programů antiglobalizačního hnutí.

Nejprve se věnujme začlenění ženských a feministických skupin. Eschle (2005) tvrdí, že feministické hlasy zde chybí a feminismus není téměř součástí hnutí. Dokazuje to

na analýze diskursu významných textů antiglobalizačního hnutí, knih z let 2000 až 2001 psaných prominentními aktivisty, z které vyplývá, že feministé, feministky a feminismus se tu objevují jen zřídka. Feminismus není chápán jako nedílná součást antiglobalizačního hnutí a je přímo vylučován. Ačkoli se antiglobalizační hnutí definuje jako různorodé, a vyznačuje se snahou budovat koalice mezi různými ideologickými proudy hnutí, například environmentalisty a odboráři, tak se ukazuje, že některé koalice jsou významnější než jiné. Žádný proud se totiž nesnaží záměrně tvořit koalici s ženskými či feministickými skupinami.

Podle Mohanty (2003) feministky v antiglobalizačním hnutí jsou, ale na globálním Severu není antiglobalizační hnutí tím hlavním místem, kde by se angažovaly. Oproti tomu se ženy globálního Jihu často organizovaly proti globálnímu kapitálu. Macdonald (2005) tvrdí, že aktivistické diskursy jsou sexisticky zatíženy a že pro ženy nebo feministky je obtížné začlenit genderová témata do agendy hnutí. Tento problém v konstrukci vědění zamezuje významnějšímu feministickému přispění k antiglobalizačnímu hnutí. Přestože ženy jsou lídry a účastnicemi v antiglobalizačním hnutí a ženy – dělnice jsou zásadní pro výrobu v globálním kapitalismu, na čemž by mohla být založena kritika globalizace z pohledu genderu, jak uvádí Mohanty (2003), antiglobalizační hnutí nevyužívá feministickou analýzu globalizace. Stejně tak jako jsou diskursy globalizace genderově vychýlené, tak i diskurs antiglobalizačního hnutí je implicitně maskulinní. To také souvisí s tím, že antiglobalizační hnutí pracuje především s nerovnostmi třídními a etnickými, ale gender je kategorií, které se nedotýká.

S Mohanty se shoduje i Brensell (2002), která říká, že globální systém a nerovnosti jsou podřízeny genderové logice a ženská diskriminace není jen vedlejším efektem globalizace, ale hlavní složkou globální nadvlády. Proto by hnutí nemělo pouze přidat ženská témata, ale začlenit systematickou genderovou kritiku. Feministická perspektiva, ovšem taková, která není založená na esencialismu a exkluzivní ženské identitě, by mohla pozitivně přispět antiglobalizačnímu hnutí. Brensell navrhuje zaměřit se na každodenní život, jak je ovlivněn neoliberální globalizací. Feministický přístup vede od kritiky k jejímu uplatnění v praxi, například v různých lokálních projektech.

Eschle (2005) studovala začlenění genderu jako tématu také na Světovém sociální fóru. Deklarace fóra z roku 2002 kritizuje globální systém založený na sexismu, rasismu a násilí a projevuje se zde diskurs intersektionality (kombinace nerovností). Přesto si feministky stěžovaly, že genderová témata byla marginalizována a že intersektionalní diskurs o globalizaci byl zastíněn více redukcionistickými (třídně orientovanými) diskursy. Feministická analýza se projevovala jen v panelech, kterých se přímo účastnily feministické skupiny.

Podobně NextGeneration (2002) podrobily kritice i Evropské sociální fórum ve Florencii 2002, neboť jeho program obsahoval témata spojená s genderem a etnicitou jen

jako speciální, zvláštní otázky, oddělené od velkých témat globalizace nebo války. NextGeneration kritizovaly nedostatečně začleněnou feministickou analýzu do antiglobalizačního hnutí a spojení s hnutím žen a migrantů. Snažily se dostat otázky sexismu, rasismu a heterosexismu do agendy sociálního fóra a poukázat na propojení a sblížení mezi feminismem a antiglobalizačním hnutím. Ukazují, že feministické hnutí, ideje a způsob organizování jsou významné pro antiglobalizační hnutí, například v narušování dichotomií osobní – politické, práce – nepráce a způsob organizace bez vůdců.

Anti-globalizační hnutí, lokální ženská hnutí a globální feminismus – podobnosti, rozdíly, propojení

Téma genderu propojeného s prací, obchodem a nadnárodními korporacemi „visí“ mezi antiglobalizačním a globálním feministickým hnutím a žádné se o ně příliš nezajímá. Vzhledem k tomuto problému považuji za užitečné rozebrat vztah mezi těmito dvěma hnutími a všimnout si i jejich vztahu k lokálním ženským skupinám. U těchto hnutí můžeme sledovat jak podobnosti, tak rozdíly, jejich interakce v souvislosti s: 1. tématem, 2. politikou identity, 3. formou organizace a 4. nerovnostmi uvnitř obou hnutí. Nakonec uvažuji o jejich možném propojení, zejména z hlediska spojení témat genderu a kritiky globalizace.

1. Macdonald (2005) ve svém článku o organizování proti NAFTA v USA popisuje problém tak, že většinové ženské hnutí nezahrnulo makroekonomická témata jako obchod, a na druhé straně hnutí proti korporacím mělo problém zaměřit se na gender a žádné ženské organizace se neúčastnily mobilizace. Macdonald poukazuje na příčinu ignorování těchto témat ženským hnutím v tom, že mu dominuje liberální feminismus. Profesionální část hnutí a neformální skupiny zdola zaměřené na ženy dělnice a ženy z menšinových skupin nebyly příliš v kontaktu.

Ti, kdo propojují téma genderu a globalizace, jsou autonomní, neformální (často lokální) ženské skupiny. Svou kritiku podle Miles (2001) rámuje podobně jako antiglobalizační hnutí s tím rozdílem, že kladou důraz na feministickou kritiku neoliberalismu a podtrhují, že to jsou celosvětově právě ženy, kdo je nejvíce negativně ovlivněn politikou volného trhu, privatizací a škrty ve veřejných rozpočtech. Ocitají se tak mezi „čistě“ feministickou analýzou globalizace, která sleduje především gender a méně další nerovnosti, a navíc v mnoha pracích o genderových dopadech globalizace se mluví pouze o ženách (viz např. Wichterich 2000). Na druhé straně v antiglobalizačním diskursu se zase téměř vůbec neobjevuje genderová analýza a kritika maskulinní moci (až na výjimky, např. Brecher et al. 2000).

2. Rozdíl mezi antiglobalizačním a feministickým hnutím spočívá v přístupu k politice identity.⁴ Odlišnosti vidím v tom, že ženské hnutí stále staví na ženské identitě, a ačkoli se v poslední době zabývá i rozdíly mezi ženami na základě odlišností rasových/etnických, třídních, sexuální orientace atd., nezaměřuje se na migranty nebo nezaměstnané

obecně, ale především na ženy migrantky nebo ženy nezaměstnané. Anti-globalizační hnutí naopak nezdůrazňuje jedinou identitu, ale snaží se vytvářet koalice mezi skupinami založenými jak na různých identitách, tak i různých zájmech a idejích.

Klein (2000), která sama vyšla z feministického hnutí, vidí problém ve feminismu, který je zaměřen pouze na politiku identity. Popisuje studentský aktivismus na amerických univerzitách na konci 80. let a na začátku 90. let, který usiloval o politickou a mediální reprezentaci menšin (žen, rasových/etnických a sexuálních). To mělo za důsledek komerční využití menšinové reprezentace velkými firmami, které zjistily, že když přijmou diverzitu a budou ji ukazovat ve svých reklamách (např. líbající se muže, barevné modelky), tak si nezadají a navíc získají další zákazníky. Politika identity podle ní nenarušuje systém, ale naopak ho v podobě značek korporací a obchodu přizívuje. Tehdejší aktivisté nevěnovali pozornost třídě, chudobě a materiálním a ekonomickým nerovnostem, které jsou dnes jádrem agendy antiglobalizačního hnutí.

3. Další rozdíl mezi antiglobalizačním a feministickým hnutím spočívá ve formě organizace a strategiích. Zatímco antiglobalizační hnutí je spíše neformální a organizované zdola (ačkoli by se sem daly zařadit i velké sítě a větší neziskové organizace), tak globální feministické hnutí začleňuje více formálních, institucionalizovaných organizací. Jejich strategie zahrnují lobbování, mají konzultační pozici v rámci Spojených národů, účastní se jejich konferencí, některé jsou financovány mezinárodními agenturami nebo i vládami, prosazují ženy do rozhodovacích pozic v politice a snaží se ovlivňovat legislativu (Moghadam 2001; Eschle 2001; Miles 2001).

Anti-globalizační hnutí naopak navrhuje globalizaci zdola a odmítá kooptaci do mezinárodních institucí, které kritizuje, a odmítá změny zákonů jako reformismus. Nechce získat mocenské pozice, nezúčastňuje se konferencí mezinárodních organizací, ale organizuje své vlastní kontrasmumity a demonstrace. Ve vztahu obou hnutí je to částečně paradox, protože, jak tvrdí Conway (2004) a Mohanty (2003), antiglobalizační hnutí je ovlivněno formou organizace radikální větve ženského hnutí druhé vlny ze 70. let⁵, využívá neformální a afinitní skupiny, rozhodování konsensem, volné členství a struktury sítě. Staví na principech decentralizace, nehierarchie a na hesle „osobní je politické“. Rozhodovací procesy a struktury dřívějšího ženského a feministického hnutí jsou začleněny do antiglobalizačního hnutí.

Na druhé straně by feministické hnutí nemělo být chápáno jako homogenní, protože zahrnuje různé formy organizací. Profesionalizace feministického hnutí a jeho začlenění v politických strukturách jsou problematické také pro jiné proudy a zejména lokální ženská hnutí. Snaha zavést ženskou tematiku do Spojených národů vedla podle McLoughlin (2004) k byrokratizaci hnutí a zároveň vylučování feministických diskursů a aktivit, které oponují liberalizaci a privatizaci. Waterman (2001) přičítá právě institucio-

nalizaci a „NGOizaci“⁶ ženského hnutí odpovědnost za to, že se do antiglobalizačního hnutí málo prosazuje feministický diskurs. O tom mluví podobně i Eschle (2005), zaměřující se na feministky v rámci Světového sociálního fóra, které uznaly, že jsou marginalizované kvůli institucionalizaci ženského hnutí, což je delegitimizuje vůči ostatním skupinám na fóru anti-globalizačního hnutí.

4. Podobnost antiglobalizačního a feministického hnutí spočívá ve vnitřních nerovnostech mezi aktivisty. Moghadam (2001) a Wichterich (2000) vidí globální ženské hnutí jako hnutí, ve kterém dominují západní aktivistky, což jsou bílé, vzdělané, mobilní profesionálky. Macdonald (2003) shledává rozdíly a spory mezi ženami v sítích zaměřujících se na gender a globalizaci ne tolik na základě původu ze Severu či Jihu, ale spíše podle toho, zda pracují v neziskových organizacích nebo ve zdola organizovaných sociálních hnutích. Eschle (2001) přímo tvrdí, že transnacionální feministické hnutí není demokratické. Ačkoli transnacionální aktivismus umožnil komunikaci a spolupráci ženám z různých zemí a kulturních okruhů, nerovnosti v hnutí mohou zabraňovat rozvoji „globálního sesterství“.

Castells (2004) uvádí, že v rozvojovém světě je feminismus jako takový výsadou pouze menšiny intelektuálek, ačkoli zde zároveň existuje mnoho zdola organizovaných ženských skupin bez specifického feministického zaměření. Ve svém členění globálního feministického hnutí takové skupiny nazývá „praktickými“ feministkami, kam dále řadí i komunitní organizace a aktivismus žen – dělnic na globálním severu. Vztah těchto skupin k „čistým“ feministkám odkazuje na obecnější otázku, zda je možné prohlašovat aktivismus za ženská práva za feminismus, pokud se tak skupiny samy neoznačují. Některé lokální ženské organizace se k feminismu přímo hlásí, jiné ho podle Mendez (2002) a Rai (2002) odmítají jako ideologii vzdělaných západních žen ze střední třídy.

Autorky zabývající se vztahem antiglobalizačního a feministického hnutí uvažují o tom, jak oba diskursy přiblížit. Na jedné straně se snaží vnést feministickou kritiku globalizace do anti-globalizačního hnutí. Mohanty (2003) tvrdí, že globální restrukturační má genderovou logiku, jsou to ženy určité třídy a rasy, které jsou nezbytné pro pohyb globální ekonomiky, protože jsou preferovanými pracovníky na globálních trzích s flexibilními pracovními místy. Tato kritika globalizace by se měla včlenit do anti-globalizačního hnutí. Je třeba kritizovat maskulinismus hnutí. Na druhé straně Mohanty považuje za významné vnést antikapitalismus do současného feministického hnutí. Antiglobalizační teorie, kritika a aktivismus se podle ní musí stát klíčovým zaměřením pro feministky.

I Eschle (2005) navrhuje propojení diskursů obou hnutí. U feministického hnutí vidí problém především v zaměření na identitu, a ne na materiální požadavky, a dále ve feministickém univerzalizmu a imperialismu, který prosazuje západní hodnoty a tvrdí, že ženský útlak je všude stejný. Takto definovaný feminismus souvisí spíše s kritizovanou globalizací a je součástí problému než jeho řešením. Vý-

chodisko vidí ve více materialistickém a ekonomicky zaměřeném feminizmu. Podobně do antikapitalistické kritiky ekonomické globalizace, která vychází z třídních zájmů, je potřeba vnést genderový rozměr a zkoumání dalších hierarchií. Řešení tu nabízí černý feminismus a feminismus žen třetího světa se zaměřením na intersekcionalní analýzu a koaliční politiku, která otevírá prostor pro uznání mnohačetných rozměrů útlaku.

Maskulinní protest proti globalizaci

Nejen ženská hnutí nebo smíšená antiglobalizační hnutí odporují současné formě globalizace, ale jsou to i různá, na maskulinitě založená hnutí snažící se o návrat k tradičnímu patriarchálnímu řádu, která oponují globalizačním procesům. Podle Mohanty (2003) feminismus ohrožuje na jedné straně neoliberální forma globální restrukturační a posun politiky směrem doprava, ale současně také globální militarizace a nárůst nacionalistických a fundamentalistických hnutí s rasistickou a maskulinistickou rétorikou.

Kimmel (2003) zkoumá, jak se proti globálnímu hegemónickému modelu mužství v neoliberální podobě bouří mužská hnutí, která se snaží posílit maskulinitu. Tito muži navenek odmítají globalizaci a rozšiřování západních nebo multikulturních hodnot a uvnitř svých společenství se snaží podřídit ženy a vrátit je do tradičního uspořádání. Lokální a podřízené muži protestují proti integraci do globální ekonomiky, kterou provází nezaměstnanost, ztráta autonomie a úpadek domácího patriarchálního řádu. Rezistence a protest na lokální úrovni jsou založeny na genderové logice. Tyto skupiny využívají maskulinitu jako symbolický kapitál a ideologický zdroj k vysvětlení své situace, ospravedlnění cílů a prostředků boje, konstruování obrazu nepřátel a jako rekrutační nástroj pro další mladé muže.

Je to zejména náboženský fundamentalismus a etnický nacionalismus, které se často projevují jako maskulinní revolty. Kimmel dává příklad amerických neonacistických hnutí a islamistických mužů z Al-Kajdy. Pravicoví extremisté v USA si stěžují na ženy a migranty, že jim berou práci. Globalizace ve formě dohody o volném obchodu jim vzala zaměstnání a oni jsou tak nuceni soutěžit o práci s nebílými migranty za minimální mzdu. Více pracovních příležitostí pro ženy podle nich muže ohrožuje a zženšťuje. Chtějí zpět, co jim poprávu náleží. Jejich metodou je násilné získání mužství nazpět. Také organizace radikálních islamistů vystupují proti globalizaci a rozšiřování západních hodnot. Jejich ideologie je směsí antiglobalizační politiky, islámské teologie a silné misogynie. Politiky Talibanu se zaměřovaly jednak na opětovné zmužštění mužů a současně feminizování žen. Ve snaze udržet ženy doma a ochránit je od západních vlivů zrušily ženské vzdělávání a zaměstnání, ženám zakázaly chodit na veřejnosti bez doprovodu muže a bez zahalení. Muži si měli nechat narůst bradku, která představuje symbol islámu a zdůrazňuje odlišnost mužů a žen. Tato politika odstranila ženy jako konkurenci a podepřela maskulinitu.

Závěr

Snažila jsem se z hlediska genderu ukázat širokou škálu odporu sociálních hnutí, která dnes vystupují proti globalizaci. Ne všechny aspekty fungování genderu v sociálních hnutích jsou však v prezentovaných studiích zkoumány do stejné hloubky. Gender se tak nejčastěji chápe jako odlišení účastníků mužů a žen (od ženských přes smíšené k mužským hnutím) a také jako téma hnutí; a jeho cíl směřuje buď k genderové rovnosti nebo k zpětnému nastolení patriarchálního řádu.

Na základě zkoumání genderových aspektů aktivismu lze konstatovat, že v mnoha lokalitách se rozvíjí odpor proti neoliberální formě globalizace, který se globálně nebo transnacionálně propojuje. Hnutí vytvářejí alternativní projekty, kde gender hraje velkou roli. Protest proti globalizaci není však vždy spojen s genderově progresivní politikou.

Neoliberální globalizační politiky vyvolávají protikladné reakce – jednak snahu o osvobození z utlačujících (pracovních) podmínek žen směrem k větší genderové rovnosti v komunitách, na druhou stranu vyvolává antiglobalizační nálady spojené se snahou o návrat k tradičnímu mužství a opětovnému podřízení žen. Na jedné straně glóbu se tak ženy osvobozují z tlaků ekonomické globalizace, zatímco jinde jsou vrženy zpět do podřízení mužů v duchu podobné anti-globalizační kritiky. Maskulinistická hnutí jsou vedle neoliberální maskulinity podle feministek další hrozbou, které ženská hnutí musí čelit.

Antiglobalizační hnutí, které by se se svou rovnostářskou rétorikou řadilo do skupiny emancipační, má problém se začleněním genderových otázek do své agendy a také tu nechybí sexistické projevy. V globálním feministickém hnutí je zase dominují institucionalizované, liberální skupiny a západní ženy, které nekladou důraz na ekonomickou kritiku globalizace a neoliberální politiky. Chybějící diskursivní prostor tak zaplňují lokální ženské skupiny zejména na globálním jihu, které propojují ženský aktivismus, feministickou analýzu s kritikou globalizace se zaměřením na mnohočetné nerovnosti.

Literatura

- Adler, G., Mittelman, J. H. 2004. „Reconstituting ‚Common-sense‘ Knowledge: Representations of Globalization Protests.“ *International Relations*, Vol. 18, No. 2: 189–211.
- Ancelovici, M. 2002. „Organizing against Globalization: The Case of ATTAC in France.“ *Politics & Society*, Vol. 30, No. 3: 427–463.
- Ayres, J. M. 2002. „Transnational Political Processes and Contention Against the Global Economy.“ Pp. 191–205 in Smith, J., Johnston, H. *Globalization and Resistance: Transnational Dimensions of Social Movements*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Barša, P. 2002. „Úvodem: Politika rodu a sexuální identity.“ *Sociální studia*, č. 7: 9–10.
- Benería, L. 2003. *Gender, Development, and Globalization*. New York: Routledge.

- Bergeron, S. 2001. „Political Economy Discourses of Globalization and Feminist Politics.“ *Signs*, Vol. 26, No. 4: 983–1007.
- Brecher, J., Costello, T., Smith, B. 2000. *Globalization from below*. Cambridge: South End Press.
- Brensell, A. 2002. „From Heroic Legends to Everyday Questions: The Globalization Critical Movement Needs Anti-patriarchal Perspectives.“ Dostupné na: <http://www.iz3w.org/iz3w/engl/brensell.htm>.
- Brooks, E. 2003. „The Ideal Sweathop? Gender and Transnational Protest.“ Pp. 265–286 in Bender, D. E., Greenwald, R. A. *Sweatshop USA: The American Sweatshop in Historical and Global Perspective*. New York: Routledge.
- Brooks, E. 2005. „Transnational Campaigns against Child Labor: The Garment Industry in Bangladesh.“ Pp. 121–139 in Bandy, J., Smith, J. *Coalitions across Borders: Transnational Protest and the Neoliberal Order*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Buttel, F. H. 2003. „Some Observations on the Anti-globalization movement.“ *Australian Journal of Social Issues*, Vol. 38, No. 1: 95–116.
- Castells, M. 2004. *The Power of Identity*. Oxford: Blackwell.
- Collins, Jane L. 2003. *Threads: Gender, Labour, and Power in the Global Apparel Industry*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Conway, J. M. 2004. *Identity, Place, Knowledge: Social Movements Contesting Globalization*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Della Porta, D. 2004. „Making the polis: social forums and democracy in the global justice movement.“ Pp 1–21 in <http://falcon.arts.cornell.edu/sgt2/contention/documents/4-1-05%20della%20Porta.doc> (staženo v říjnu 2005).
- Della Porta, D. 2005. „Multiple Belongings, Tolerant Identities, and the Construction of Another Politics: Between the European Social Forum and the Local Social Fora.“ Pp. 175–202 in della Porta, D., Tarrow, S. *Transnational Protest & Global Activism*. London: Rowman & Littlefield.
- Einwohner, R. L., Jocelyn, A. Hollander, T. O. 2000. „Engendering Social Movements – Cultural Images and Movement Dynamics.“ *Gender & Society*, Vol. 14, No. 5: 679–699.
- Eschle, C. 2001. *Global Democracy, Social Movements, and Feminism*. Boulder, Oxford: Westview Press.
- Eschle, C. 2005. „Skeleton Women: Feminism and the Antiglobalization Movement.“ *Signs*, Vol. 30, No. 3: 1741–1769.
- Featherstone, L. USAS. 2002. *Students against sweatshops*. New York: Verso.
- Ferree, M. M., McClurg Mueller, C. 2004. „Feminism and the Women's Movement: A Global Perspective.“ Pp. 576–607 in Snow, D., Soule, S., Kriesi, H. *The Blackwell companion to social movements*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Freeman, C. 2000. *High Tech and High Heels in the Global Economy*. Durham & London: Duke University Press.
- Freeman, J. 1973. „The Origins of the Women's Liberation Movement.“ *American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 4: 792–811.
- Graeber, D. 2005. „The Globalization Movement: Some Points of Clarification.“ Pp. 169–172 in Edelman, M., Haugerud, A. *The Anthropology of Development and Globalization*. Oxford: Blackwell.
- Hamel, P., Lustiger-Thaler, H., Nederveen Pieterse, J., Roseneil, S. (eds.). 2001. *Globalization and Social Movements*. New York: Palgrave.
- Kapusta-Pofahl, K., Hašková, H., Kolářová, M. 2005. „Only a Dead Fish Flows with the Stream: NGO Formalization, Anarchofeminism, and the Power of Informal Associations.“ *Anthropology of East Europe Review*, Vol. 23, No. 1: 38–52.
- Kimmel, M. S. 2003. „Globalization and its Mal(e)contents: The Gendered Moral and Political Economy of Terrorism.“ *International Sociology*, Vol. 18, No. 3: 603–620.
- Klein, N. 2000. *No Logo*. London: Flamingo. (česky: 2005. *Bez loga*. Praha: Argo)
- Kolářová, M. 2006a. „Gender and Globalisation: Labour Changes in the Global Economy.“ *Czech Sociological Review*, Vol. 42, No. 6: 1241–1257.
- Kolářová, M. 2006b. „Princezny a bojovnice: ženský aktivismus v radikálních hnutích.“ 301–325 in *Mnohohlasem: Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. Ed. H. Hašková, A. Křížková, M. Linková. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kuumba, M. B. 2001. *Gender and social movements*. Walnut Creek: Altamira Press.
- Louie, M. C. Y. 2001. *Sweatshop Warriors: Immigrant Women Workers Take on the Global Factory*. Cambridge, MA: South End Press.
- Macdonald, L. 2005. „Gendering Transnational Social Movement Analysis: Women's Groups Contest Free Trade in the Americas.“ Pp. 21–41 in Bandy, J., Smith, J. *Coalitions Across Borders: Transnational Protest and the Neoliberal Order*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- McLaughlin, L. 2004. „Feminism and the political economy of transnational public space.“ *The Sociological Review* Vol. 52: 156–175.
- Mendez, J. B. 2002. „Creating Alternatives from a Gender Perspective: Transnational Organizing for Maquila Workers' Rights in Central America.“ Pp. 121–141 in Naples, N., Desai, M. *Women's Activism and Globalization: Linking Local Struggles and Global Politics*. London: Routledge.
- Miles, A. 2001. „Global Feminist Theorizing and Organizing: Life-Centred and Multi-Centred Alternatives to Neoliberal Globalization.“ Pp. 140–165 in Hamel, P. et al. *Globalization and Social Movements*. New York: Palgrave.
- Moghadam, V. M. 2001. „Transnational Feminist Networks: Collective Action in an Era of Globalization.“ Pp. 111–139 in Hamel, P. et al. *Globalization and Social Movements*. New York: Palgrave.
- Mohanty, Chandra Talpade. 2003. „Under Western Eyes' Revisited: Feminist Solidarity through Anticapitalist Struggles.“ *Signs*, Vol. 28, No. 2: 499–536. (česky vyjde 2007. „Ještě jednou k textu ‚Očima Západu‘: Feministic-

- ká solidarita prostřednictvím antikapitalistických úsilí.“ In: Oates-Indruchová, L. (ed.). *Ženská literární tradice a hledání identit: antologie angloamerické feministické literární teorie*. Praha: Slon).
- Naples, N., Manisha D. 2002. *Women's Activism and Globalization: Linking Local Struggles and Global Politics*. London: Routledge.
- NextGENERATION network. 2002. „Missing Links: Feminism and Globalised Resistance.“ Dostupné na: <http://nextgeneration.let.uu.nl> (naposledy navštíveno v lednu 2005).
- Rai, S. M. 2002. *Gender and the Political Economy of Development*. Cambridge: Polity Press.
- Rowbotham, S., Linkogle, S. 2001. *Women Resist Globalization. Mobilizing for Livelihood and Rights*. New York: Zed Books.
- Smith, J., Johnston, H. 2002. *Globalization and Resistance: Transnational Dimensions of Social Movements*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Starr, A. 2000. *Naming the Enemy: Anti-corporate Movements Confront Globalization*. London: Zed Books.
- Starr, A. 2005. *Global Revolt: A Guide to the Movements against Globalization*. London: Zed Books.
- Taylor, V., Whittier, N. 1998. „Guest Editor's Introduction: Special Issue on Gender and Social Movement: Part 1.“ *Gender & Society*, Vol. 12, No. 6: 622–625.
- Taylor, V. 1999. „Gender and social movements: Gender processes in women's self-help movements.“ *Gender & Society*, Vol. 13, No. 1: 8–33.
- Waterman, P. 2001. „Gender and Globalization: Where, Now, Are the Women, the Feminists...and the Movement?“ *The Commoner*. Dostupné na: www.commoner.org.uk/revwat3.htm (naposledy navštíveno v lednu 2004).
- West, G., Blumberg, R. L. 1990. „Reconstructing Social Protest from a Feminist Perspective.“ Pp. 3–36 in West, G., Blumberg, R. L. *Women and social protest*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Wichterich, Ch. 2000. *Globalizovaná žena*. Praha: proFem.
- Znebežánek, F. 1997. *Sociální hnutí. Teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Poznámky

- 1** Zabývám se především sociálními hnutími, která definuje Diani jako sítě „neformálních interakcí mezi pluralitou individuí, skupin nebo organizací angažovaných v politických nebo kulturních konfliktech na základě sdílené kolektivní identity“ (Znebežánek 1997: 27). Rozlišení na globální a lokální je závislé pouze na formě jejich rozsahu. Hnutí je kolektivita fungující dlouhodoběji, zatímco jako protest chápu spíše jednorázovou událost, konkrétní aktivitu hnutí. Pokud mluvím o aktivismu, tak mám na mysli činnost aktérů sociálních hnutí, která může vyústit v organizaci jednotlivých protestů.
- 2** Genderově paralelní struktury ve formě pomocných či speciálních ženských skupin byly v těchto studiích připomenuty marginálně, konkrétně jen u hnutí United Students Against Sweatshops (viz dále Featherstone a USAS 2002).
- 3** Akce se dotkla i České republiky, za účelem jejího organizování vznikla Feministická skupina 8. března. V roce 2001 se ke Globální stávce žen připojila a na Mezinárodní den žen uspořádala v Praze veřejný happening (více Kolářová 2006b).
- 4** Politika identity označuje hnutí a konflikty, které nejsou založené pouze na zájmech nebo myšlenkách, ale na příslušnosti k vymezené skupině, která definuje identitu na základě určitých charakteristik (pohlaví, barva pleti, sexuální orientace, etnická příslušnost, náboženství, jazyk apod.). Tyto identitní rysy, ačkoli také společensky konstruované, nejsou jednoduše volitelné jako ideje, ale hluboce spjaté s pojetím já. Konflikty založené na identitě se méně snaží o kompromis než konflikty založené na idejích (Barša 2002).
- 5** O rozdílech radikální, neformální a „mladší“ větve a reformní, „starší“ odnože ženského hnutí v USA více Freeman (1973).
- 6** K českému prostředí více Kapusta-Pofahl, Hašková, Kolářová 2005.

Marta Kolářová pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., zabývá se globalizací a sociálními hnutími ve vztahu k genderu a nerovnostmi ve vzájemných souvislostech kategorií genderu, třídy a etnicity.